

บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่

THE ROLE OF MONKS TOWARD DEVELOPMENT OF COMMUNITY IN PHRAE CITY SOCIETY

พรหมเรศ แก้วโมลา

พระครูสุนทรธรรมนิทัศน์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่

Phromares Kaewmola

PhrakruSoontorndhammanithat

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Phrae Campus, Thailand

Corresponding Author; Email: Phrom.1969@gmail.com

บทคัดย่อ

คนในชุมชนเมืองแพร่ ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลัก มีความผูกพันกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำหลักธรรมทางพุทธศาสนา มุ่งสอนให้คนในสังคม มีคุณธรรมจริยธรรม นำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการดำรงชีวิตในปัจจุบัน พระสงฆ์จึงเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของคนในชุมชนเมืองแพร่ พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น ทำให้สังคมเมืองแพร่ เป็นสังคมที่น่าอยู่

บทบาทพระสงฆ์ในชุมชนจะเห็นได้ชัดเจนมาก เพราะคนในชุมชนมีความใกล้ชิดกับพระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของสถาบันศาสนาและสังคม เพื่อยุติกับสังคมพระสงฆ์ต้องแสดงบทบาทในการพัฒนาชุมชน ให้ความช่วยเหลือในด้านกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และจะเป็นตัวอย่างของชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

คำสำคัญ: บทบาทพระสงฆ์, การพัฒนาชุมชน, สังคมเมืองแพร่

Abstract

The Most of people who live in Phrae community are respected Buddhism and it is bound sine the past to the present time. There are the Buddhist monks who is brought the Buddha teaching to teach the people in the society for having the moral and apply in the life style. The Buddhist monks is the center of mind of people in Phrae community and they have also played important role to develop community in Phrae city society until it can change to better direction. It can be made Phrae community to become pleasant society.

The role of monks can see clearly in community because people in community have close up with Buddhist monks who is one part of social and religious institution. Therefore, the Buddhist monks have to show the role in community developing and community and activities's assistance. It has led to community strength and be example of the community other on words.

Keywords : Role of Monk, Development of Community, Phrae City Society

บทนำ

เริ่มตั้งแต่พระพุทธศาสนาเข้าสู่เมืองแพร่ คนเมืองแพร่ส่วนมากก็เริ่มยอมรับนับถือพระพุทธศาสนากันมากขึ้น ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองเป็นพื้นฐาน และแก่นสารของขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมประเพณี ที่ได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งจะเห็นได้จากการจัดตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มกันเป็นชุมชน หมู่บ้านขึ้น และมีการรวมตัวกันสร้างวัดวาอารามขึ้นในชุมชนนั้น ๆ เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจของผู้คนในชุมชน อาศัยพระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านพระพุทธศาสนา เป็นผู้แนะนำสั่งสอน โดยนำเอาหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มาอบรมสั่งสอน เป็นการกล่อมเกล่าจิตใจให้คนในชุมชนมีที่พึ่งทางใจ เพื่อยกระดับจิตใจของคนในชุมชนให้สูงขึ้น สถาบันพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นสถาบันศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต การศึกษา ศิลปะ วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ดังนั้นพระสงฆ์จึงเป็นผู้นำทางด้านจิตใจของชุมชน และสังคม เป็นที่เคารพ นับถือ “เมื่อชาวบ้านมีความทุกข์

เดือดร้อนไม่สบายใจที่มาขอคำปรึกษาจากพระสงฆ์” นอกจากจะเป็นที่เคารพของคนในชุมชนแล้วยังนับว่าเป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าในการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชน เพราะเมื่อมีกิจกรรมสาธารณะประโยชน์ เช่น การสร้างโรงเรียน ทำถนน สร้างสะพาน เป็นต้น พระสงฆ์ก็จะมามีบทบาทในการให้ความช่วยเหลือสนับสนุนทุกครั้ง

พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ในการให้ความช่วยเหลือชุมชนมาโดยตลอด ถือว่าพระสงฆ์ก็คือผู้ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักพระธรรมวินัย โดยพระสงฆ์มีบทบาทและส่วนร่วมในการกลมเกลียวจิตใจ และลักษณะนิสัยของคนในชุมชน เพราะความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ต้องอาศัยชุมชนเป็นหลัก ด้วยชีวิตที่มีความเกี่ยวข้องกัน การอยู่ร่วมกันในชุมชนบทบาทหนึ่งที่พระสงฆ์ต้องการตอบแทนคนในชุมชน ต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยเหลือ และพัฒนาชุมชนในชุมชนที่พระสงฆ์อยู่ร่วม ในการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย มีความเกี่ยวเนื่องกันกับพระสงฆ์มาโดยตลอด เวลาวันเกิดก็ไปทำบุญ เวลาเจ็บป่วยก็ไปหาพระสงฆ์ เวลาตายก็ยังไม่พ้นพระสงฆ์ มีความเกี่ยวข้อง กับกิจกรรมต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับหลักธรรมคำสอน ตลอดถึงวัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ๆ ในฐานะที่พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในชุมชนต้องอยู่ต้องเผชิญ ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ พระสงฆ์ควรที่จะนำหลักธรรมทางพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ในการ แก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เพื่อเป็นที่พึ่งของคนในชุมชน พร้อมทั้งจะ พัฒนาชุมชนให้เจริญขึ้นโดยปราศจากปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ดังนั้น พระสงฆ์ คือ หมู่ชน ที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551: 262) ซึ่งสละแล้ว ซึ่งสภาวะความเป็นปัจเจกภาวะ แต่ยังมีชีวิตเพื่อสังฆ ภาวะ เพื่อชุมชน มีจิตวิญญาณเพื่อชุมชน เพราะมีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ซึ่งพระสงฆ์ถือได้ ว่าเป็นลูกหลานของชาวบ้านที่เข้ามาบวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยและนำความรู้ที่ได้จาก การศึกษาเล่าเรียนมาอบรมสั่งสอนคนในชุมชน หรือในที่ต่าง ๆ ยิ่งในสมัยก่อนแล้ววัดหรือ พระสงฆ์กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน เวลาจะเรียนหนังสือก็ต้องไปเรียนที่วัด เวลาจะ ทำบุญในวันพระและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะไปที่วัด เวลาจะมีประชุมของชุมชนก็ไปที่ วัด

ดังนั้น วัดในเมืองแพร่จึงเป็นศูนย์กลางของชุมชน ปัจจุบันพระสงฆ์ในเมืองแพร่ได้ พัฒนาตนเองมีความรู้ทั้งทางโลก และทางธรรม ก็จะนำความรู้ความสามารถที่ตนมีอยู่นำมา พัฒนาชุมชนในหลายๆด้านให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองกับชุมชน บทความวิชาการนี้มี

วัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ ว่ามีการปฏิบัติอย่างไร ที่จะช่วยให้คนในชุมชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธายึดมั่นในพระพุทธศาสนา และนำความรู้ที่ได้จากบทความนี้ไปถ่ายทอดเป็นองค์ความรู้นำไปสู่พระสงฆ์ในแต่ละวัดได้ปฏิบัติให้ครบทุกวัดในเมืองแพร่ ซึ่งจะเป็นผลดีต่อการพัฒนาชุมชนและประเทศชาติต่อไป โดยมีแนวคิดดังต่อไปนี้

แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์

ในชุมชนพระสงฆ์เป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้าน ท่านเป็นแกนนำในการพัฒนาวัดและชุมชนนำพาชาวบ้านในการพัฒนาด้านจิตใจและด้านวัตถุ กิจกรรมต่าง ๆ ที่พระสงฆ์จัดขึ้นก็จะได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากชาวบ้านในชุมชนอย่างดี เพราะคนในชุมชนมีจิตศรัทธาเลื่อมใสพระสงฆ์ จะประกอบกิจการอันใดก็มีความสำเร็จ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อคนในชุมชน แต่ตัวพระสงฆ์เองต้องสร้างการยอมรับจากชุมชนนั้น ๆ เพื่อจะได้เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน และสามารถชักจูงคนในชุมชนเข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างเต็มที่ และเต็มใจในการพัฒนา

การปกครองคณะสงฆ์หรือสถาบันสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าจะทรงดูแลด้วยพระองค์เอง ทรงอยู่ในฐานะประมุข และทรงให้ความสำคัญเสมอภาคในการบัญญัติสิกขาบทต่าง ๆ พระองค์จะทรงทำท่ามกลางสังฆกรรมต่าง ๆ ที่กระทำได้ได้รับเสียงเป็นเอกฉันท์ จากคณะสงฆ์จึงจะสามารถดำเนินการต่อไปได้ ทำให้พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปอย่างรวดเร็ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงทิ้งเป็นมรดกมาจนถึงปัจจุบันก็คือพระธรรมวินัย ซึ่งจะเป็นหลักในการที่สถาบันสงฆ์จะใช้เป็นสื่อในการสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้กับชาวโลกต่อไป และจะเป็นสิ่งกำหนดบทบาทหรือจุดยืนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างสงฆ์ กับสังคมชาวโลกในปัจจุบัน และอนาคตอีกด้วย (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), 2534: 32) เช่นเดียวกับการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ย่อมต้องมีผู้นำในการบริหารและมีระบบการปกครองโดยมุ่งพัฒนาให้วัดแต่ละวัดมีความเข้มแข็งเป็นที่พึ่งของชุมชนได้อย่างแท้จริง และมีการมอบหมายหน้าที่ให้กับพระสงฆ์ในการบริหารกิจการคณะสงฆ์ ในการปกครองคณะสงฆ์ปัจจุบันถือว่าเป็นการปกครองแบบระบอบประชาธิปไตย โดยมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นประธาน มีการบังคับบัญชากันลงไปตามลำดับชั้นนับแต่ระดับมหาเถรสมาคมลงไปถึงจนเจ้าอาวาส อันเป็นการปกครองบังคับบัญชาตาม

เจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2539 : 76)

ดังนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทหน้าที่ในการบริหารงานกิจการคณะสงฆ์และบูรณาการบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายไปพัฒนาชุมชนที่ตนเองอยู่ โดยใช้บทบาทหน้าที่ตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ส่วนบทบาทในด้านอื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง ถ้าจะต้องพิจารณาถึงหลักธรรมและหลักความถูกต้องโดยไม่ขัดต่อพระธรรมวินัยและพระราชบัญญัติคณะสงฆ์

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นสิ่งที่สังคมพึงปรารถนา ไม่ใช่แค่เรื่องทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่ครอบคลุมไปถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย การพัฒนาชุมชนนั้นถือได้ว่าเป็นกระบวนการหลายมิติ เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบต่าง ๆ ให้ดีขึ้น การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้น โดยความร่วมมืออย่างจริงจังของชุมชน และควรจะเป็นความคิดริเริ่มของชุมชนด้วย แต่ถ้าหากในชุมชนไม่รู้จักร่วมกันคิดแล้ว ก็จะต้องมีเทคนิคในการกระตุ้นให้ชุมชนเกิดความคิดริเริ่ม เพื่อให้ชุมชนเกิดความ กระตือรือร้นอย่างจริงจังในการช่วยกันพัฒนาชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และมีความเจริญขึ้น

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “พัฒนา” ในภาษาไทย มาจากคำว่า “วฑฺฒน” ในภาษาบาลี และ “วรณ” ในภาษาสันสกฤต แปลว่า ความเจริญ ส่วนคำว่า “ชุมชน” คือหมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคม อาศัยอยู่ในอาณาเขตเดียวกัน จะโดยอาศัยหลักผูกพันกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่ทำให้คนแต่ละคนมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั้น ๆ (จิรพรรณ กาญจนจิตรา, 2520 : 20)

ในส่วนของการพัฒนาชุมชน คือการเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นอยู่ สภาพที่ไม่พึงปรารถนาไม่ดงาม กล่าวคือการจูงใจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เพื่อเปลี่ยนแปลงสภาพของส่วนประกอบต่าง ๆ ในชุมชน จากสภาพที่ไม่พึงปรารถนาไปสู่สภาพที่พึงปรารถนา อันเป็นเป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้ และได้สรุปว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนโดยมีการวางแผนนั้นนั่นเอง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2552 : 16) เกี่ยวกับแนวคิดของการพัฒนาชุมชน ถือได้ว่าเป็นความต้องการ อยากให้ชุมชนนั้นมีความ

เจริญอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นคนที่มีทั้งคุณภาพและคุณธรรม โดยที่ ทองคุณ หงส์พันธ์ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน (Community development) ไว้ 4 ลักษณะคือ

- 1) การพัฒนาชุมชน คือการสร้างสรรคความเจริญ และยับยั้งความเสื่อมของชุมชน
- 2) การพัฒนาชุมชนเป็นการสร้างชุมชนให้เจริญโดยอาศัยกำลังความรู้และความสามารถของประชาชนและความช่วยเหลือของรัฐบาลร่วมกัน
- 3) การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่มุ่งชักจูง และส่งเสริมประชาชนให้มีความกระตือรือร้นสนใจที่จะเข้าร่วมเมื่อดำเนินการปรับปรุงการทำมาหากิน และการสร้างความเจริญให้กับท้องถิ่น
- 4) การพัฒนาชุมชน คือการพัฒนา กำลังความคิดและความสามารถของประชาชนในการทำงานร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐบาลกับประชาชน และระหว่างประชาชนด้วยกันเพื่อปรับปรุงตนเองและชุมชนไปสู่ความเจริญทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา อนามัยและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมอันจะนำไปสู่ความมั่นคงของชาติ และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย (ทองคุณ หงส์พันธ์, 2541 : 31)

หลักธรรมที่นำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน

ในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ตามนโยบายที่ตั้งไว้ โดยกำหนดเป้าหมายให้ชุมชนอยู่ดี กินดี มีความสุข เกิดการพัฒนาที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็ว เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ควรที่จะนำหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา มาประยุกต์ใช้ได้แก่ หลักทฤษฎัมมิกัตถประโยชน์ 4 พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 อคติ 4 หลักอปริหานิยธรรม 7 หลักธรรมทั้ง 5 ประการนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้สำหรับการพัฒนาชุมชน ให้ประสบผลสำเร็จ คือ

1. ทฤษฎัมมิกัตถประโยชน์ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551 : 116) เป็นหลักธรรมที่สามารถให้ผลได้ในปัจจุบันทันทีคือสามารถกำหนดเป้าหมายและวางแผนแนวทางของนโยบายที่ดีได้ว่าจะเน้นให้กับสังคม ประกอบไปด้วย

1) อุฏฐานสัมปทา การถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือขยันหมั่นเพียรในการปฏิบัติหน้าที่การงาน ประกอบอาชีพโดยสุจริต มีความชำนาญ รู้จักใช้ปัญญาสอดส่อง ตรวจสอบหาอุบายวิธี สามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

2) อารักขสัมปทา การถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภคทรัพย์ และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียร โดยชอบธรรม ด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

3) กัลยาณมิตตตา การคบคนดีเป็นมิตร คือรู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อยู่อาศัย เลือกเสนาสำหรับศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธา ศีล จาคะ ปัญญา

4) สมชีวิตา มีความเป็นอยู่เหมาะสม คือรู้จักกำหนดรายได้ และรายจ่ายเลี้ยงชีวิตแต่พอดี มิให้ฝักเคืองหรือฟุ่มเฟือย

การนำหลักธรรมข้อนี้ไปใช้ก็จะทำให้เกิดผลในความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้มีทรัพย์สินเงินทอง พึ่งตนเองได้ ถือว่าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน เรียกว่า หัวใจเศรษฐกิจ

2. พรหมวิหาร 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551 : 124) หลักธรรมนี้ต้องการให้มนุษย์อยู่กันอย่างสันติสุข มีความรักความผูกพันกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันและกัน มีสันติภาพ ภารดรภาพ และเสรีภาพอย่างแท้จริง อันได้แก่

1) เมตตา ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรี และคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า

2) กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

3) มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

4) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะได้ดำรงอยู่ในธรรมธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา

การนำหลักธรรมในข้อนี้ไปใช้ เพื่อการดำเนินชีวิตประจำวันของคนในชุมชน ก็จะช่วยให้การดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุข

3. อิทธิบาท 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551 : 160) คือหลักธรรมที่นำผู้ปฏิบัติไปสู่ความสำเร็จผลที่มุ่งหมายมี 4 ประการ คือ

1) ฉันทะ ความพอใจ คือความต้องการที่จะกระทำ ใฝ่ใจรักจะกระทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะกระทำให้ได้ผลยิ่งๆ ขึ้นไป

2) วิริยะ ความเพียร คือขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง
อดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง

3) จิตตะ มีความคิดมุ่งไป คือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่กระทำและกระทำสิ่งนั้นด้วย
ความคิด เอาจิตฝึกฝนไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้แก่สิ่งที่ทำ

4) วิมังสา มีความคิดไตร่ตรอง หรือทดลอง คือหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ
ตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้น
วิธีแก้ไขปรับปรุง

การนำหลักธรรมในข้อนี้ไปใช้ ก็เพื่อให้เกิดความสำเร็จในการทำงาน เราจะได้มี
กำลังใจ ในการประกอบกิจต่าง ๆ ต่อไป

4. อคติ 4 (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551 : 149) หลักธรรมที่ไม่เอน
เอียงไปทางด้านใดด้านหนึ่ง เพราะเชื่อง่ายหูเบา หรือฟังคำยุยงของคนอื่น หลักธรรมเหล่านี้
นอกจากจะใช้กับการตัดสินคดีความแล้วยังใช้กับองค์กรต่าง ๆ ได้ดี

- 1) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะชอบ
- 2) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง
- 3) ภยาคติ ลำเอียงเพราะขลาดกลัว
- 4) โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา

การนำหลักธรรมในข้อนี้ ก็เพื่อให้การอยู่ร่วมกัน โดยปราศจากอคติ จะทำให้
เกิดการสร้างสรรค์ในชุมชนได้อย่างมีคุณภาพและคุณธรรม

5. หลักกอธิพานิยธรรม 7 หลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่เสื่อม ธรรมข้อนี้เน้น
ความสามัคคี หากทำได้อย่างจริงจังย่อมทำให้องค์กรนั้น ๆ เข้มแข็ง มั่นคงและเจริญก้าวหน้า
ไม่มีปัญหาทางการบริหารจัดการใด ๆ คือ

- 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- 2) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิก พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงทำ
- 3) ไม่บัญญัติสิ่งที่มีบัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ ถือปฏิบัติมั่นตามหลักการ
ตามที่วางไว้แล้ว
- 4) เคารพผู้เป็นใหญ่ที่เป็นประธานที่เป็นใหญ่ มีประสบการณ์มาก และเคารพ
เชื่อฟังแล้วถือปฏิบัติ

5) ให้เกียรติและคุ้มครองสตรี ไม่ข่มเหงรังแก ไม่ล่วงละเมิดความอยากที่เกิดขึ้น

6) เคารพบูชาสักการะปูชนียสถาน อนุสรณ์สถาน อันเป็นศูนย์รวมใจของประชาชนและทำการบูชาตามประเพณี

7) จัดการให้ความอารักขา บำรุง คุ้มครองแก่บรรพชิตผู้ทรงศีล

การนำหลักธรรมข้อนี้ไปใช้ ก็เพื่อให้รู้จักการรับผิดชอบ ที่จะช่วยป้องกันความเสียหายในชุมชน และนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองของชุมชน

การนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 อคติ 4 อปรีหานิยธรรม 7 ทั้งหมดที่เป็นหลักธรรม เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ ให้เกิดความก้าวหน้า และเกิดความเข้มแข็ง นำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าของชุมชน ทำให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

บทบาทพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่

เมืองแพร่เป็นเมืองเก่าแก่แห่งหนึ่งในทางภาคเหนือของประเทศไทยเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่มีภูเขาล้อมรอบ ทั้ง 4 ทิศ ซึ่งทางเมืองเหนือนิยมเลือกเมืองในภาษาถิ่นว่า “เมืองแป้” ปัจจุบันคือจังหวัดแพร่ การก่อตั้งชุมชนของคน ในเมืองแพร่สันนิษฐานว่าสร้างมาหลายพันปี จากการศึกษาของนักโบราณคดี พบร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในเมืองแพร่มาแล้ว ปัจจุบันการสร้างชุมชนในสังคมเมืองแพร่มีการพัฒนามาโดยลำดับ จึงทำให้เมืองแพร่ เป็นศูนย์กลางทางคมนาคมขนส่ง ทางรถยนต์ รถไฟ ที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ ที่จะติดต่อไปยังจังหวัดน่าน พะเยา เชียงราย ลำปาง ลำพูน เชียงใหม่ จึงเรียกได้ว่าเมืองแพร่นี้ เป็นประตูสู่ล้านนา (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542 : 3)

สภาพสังคมเมืองแพร่ มีลักษณะที่เป็นสังคมชนบท คนในชุมชนเมืองแพร่ส่วนใหญ่ มีการทำการเกษตรกรรมเป็นหลัก และคนในสังคมเมืองแพร่นับถือพระพุทธศาสนาмаยาวนาน ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ ก่อให้เกิดความรักใคร่สามัคคีกัน ในชุมชน นอกจากนั้นคนในชุมชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คนในเมืองแพร่ส่วนมากเกือบ 100 เปอร์เซ็นต์ นับถือพระพุทธศาสนา จึงทำให้พระสงฆ์มีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชน เพราะวัด บ้าน โรงเรียน ต้องมีความเจริญไปพร้อมกันและความเจริญนั้นพระสงฆ์ถือว่ามีส่วนร่วมด้วย

ดังนั้น พระสงฆ์จึงมีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ เพราะเมืองแพร่เป็นสังคมที่พระสงฆ์อยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก และมีความใกล้ชิดกับชุมชน จึงเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน พระสงฆ์จึงเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน สามารถชักจูงผู้คนในชุมชน และองค์กรต่าง ๆ ที่อยู่ภายในชุมชนมาร่วมกันในการพัฒนาชุมชนที่เห็นได้ชัด คือด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ในที่นี้ขอกล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ แต่ละด้านดังต่อไปนี้

1. บทบาทด้านสังคม พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ โดยการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน คนในชุมชนอยู่ร่วมกันแบบญาติพี่น้องเดียวกัน มีพระสงฆ์เป็นผู้ที่มุ่งพัฒนา ด้านจิตใจของคนในสังคมเมืองแพร่ ให้เป็นคนดีมีคุณธรรมสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข และพระสงฆ์เกือบทุกรูปในเมืองแพร่ ยังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ เช่น ช่วยชาวบ้านในการสร้างถนนหนทาง การพัฒนาแหล่งน้ำในชุมชน การสร้างชุมชนที่สะอาดและน่าอยู่ การสร้างฌาปนสถาน และการสร้างประปา เป็นต้น

นอกจากนี้พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการอบรมด้านคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในชุมชน มีการอบรมและเผยแผ่ซึ่งในส่วนองค์กรของสงฆ์ จะมีหน่วยงานที่เข้าไปช่วยเหลือในการพัฒนาชุมชน คือหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบลนั้น ๆ จัดพระสงฆ์ลงไปอบรมและพบปะกับชุมชนต่าง ๆ เพื่อเป็นการสืบสานประเพณีวัฒนธรรมของคนในชุมชน การสงเคราะห์ชุมชนทำให้เกิดความสามัคคีความมั่นคงขึ้นเรื่อย ๆ พระสงฆ์จึงเป็นผู้ที่อบรมจิตใจของคนในชุมชน ให้ยึดมั่นในหลักพระพุทธศาสนา โดยยึดหลักศีล 5 ทำให้พระสงฆ์มีส่วนร่วมในสนับสนุนชุมชนในด้าน ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ไม่ผิดศีลธรรม เพื่อดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างมีความสุข (พระมหาสิทธิชัย ขยสิทธิ, สัมภาษณ์, 28 สิงหาคม 2562)

2. บทบาทด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนสังคมเมืองแพร่ส่วนใหญ่มีฐานะทางครอบครัวที่ยากจน ประกอบอาชีพหลักในการทำนา ทำสวน ทำไร่ โดยอาศัยน้ำจากธรรมชาติ บางปีก็แห้งแล้งทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน ทำให้ชุมชนขาดรายได้ในส่วนนี้พระสงฆ์จึงมีบทบาทในการส่งเสริม ให้คนในชุมชนประกอบอาชีพสุจริตไม่เบียดเบียนผู้อื่น พระสงฆ์บางวัดก็สรรหาวิทยากรมาสอนงานอาชีพให้ชุมชน ตลอดจนสนับสนุนให้ใช้พื้นที่ ตัวอย่าง เช่น วัดพระธาตุช่อแฮ พระอารามหลวง ทางวัดให้ใช้พื้นที่บริเวณวัดเป็นที่จำหน่ายสินค้า ผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

และมีอีกหลายวัดทั่วเมืองแพร่ ให้ที่ธรณีสงฆ์สร้างตลาด เพื่อเป็นการช่วยเหลือชุมชนด้านเศรษฐกิจ ให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ในการพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ พระสงฆ์ซึ่งเป็นบุคคลหนึ่งที่อยู่ในชุมชน มักจะมองเห็นปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน และพระสงฆ์ก็มีส่วนร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ในการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจ ให้กับชุมชนโดยการใช้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา ไปพัฒนาจิตใจของคนในชุมชนก่อนที่จะพัฒนาด้านอาชีพโดยเน้นหลักให้ชุมชนได้ยึดหลักธรรมในทางพุทธศาสนา ในการดำรงชีพเพื่อให้ชุมชนอยู่ดีมีสุข (พระครูภาวนาเจติยานุกิจ, สัมภาษณ์, 30 สิงหาคม 2562)

3. บทบาทด้านการเมือง ในสังคมเมืองแพร่ถือว่าชุมชนกับการเมืองเป็นของคู่กันมาตลอด ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ในชุมชนนั้น ๆ รวมถึงพระสงฆ์ด้วย แต่ว่าการเมืองไม่ใช่กิจไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์ ซึ่งรัฐธรรมนูญห้ามไม่ให้พระสงฆ์ไปเลือกตั้งและยุ่งเกี่ยวกับการเมือง แต่พระสงฆ์ก็มีหน้าที่ในการศึกษาธรรมะเพื่อนำธรรมะไปเผยแผ่สั่งสอนคนในชุมชนรวมถึงคนที่เป็นนักการเมืองอีกด้วย

จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์แม้แต่ไม่ยุ่งการเมือง แต่การเมืองก็ต้องมีความเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์อยู่ดี พระสงฆ์ควรมีบทบาททางการเมือง แต่ต้องในแง่ของความเป็นครู มีขอบเขตแต่เป็นผู้ชี้แนะเมื่อเขาเข้ามาขอ ไม่ลำเอียงไปพวกใดพวกหนึ่ง ไม่ตำหนิฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ควรที่จะวางตัวเป็นกลางแต่ก็สามารถกล่าวตักเตือนสั่งสอนนักการเมืองที่นับถือพุทธศาสนาได้ให้อยู่ในกรอบของหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมระดับหนึ่ง บทบาทของพระสงฆ์นี้ว่ามีความสำคัญเพราะพระสงฆ์ไม่อาจอยู่แยกกับชุมชนได้ (พระครูโสภณกิตติบัณฑิต, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2562)

4. บทบาทด้านการศึกษา ในสังคมเมืองแพร่ พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในด้านการจัดการศึกษา ตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันมีการเรียนการสอนทั้งพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ สำหรับพระสงฆ์สามเณร ที่เข้ามาบวชในทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม ทำให้พระสงฆ์มีบทบาทในการจัดการศึกษา แต่ยิ่งกว่านั้นในเมืองแพร่ยังมีสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา คือมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่ จัดการศึกษาในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท สำหรับบรรพชิตและคฤหัสถ์ ได้เข้าศึกษาทำให้พระสงฆ์ในเมืองแพร่แต่ละรูปได้รับการศึกษา

จะเห็นได้ว่าพระสงฆ์ได้รับการศึกษาทั้งพระปริยัติธรรมแผนกธรรมบาลีและพระปริยัติธรรมแผนกสามัญตลอดถึงจบการศึกษาในระดับอุดมศึกษา พระสงฆ์เหล่านี้ก็จะเป็ กาลังสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งท่านเหล่านี้จะไปอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ในเมืองแพร์ พระสงฆ์ที่ไปอยู่ตามวัดต่าง ๆ ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ พระสงฆ์ เหล่านี้พร้อมที่จะนำความรู้ไปพัฒนาชุมชนเมืองแพร์ให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป (พระครู โฆสิตสังฆพิทักษ์, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2562)

5. บทบาทด้านสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม เมือง แพร์ในอดีต มีพื้นที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยต้นไม้ใหญ่นานาชนิด แต่ในปัจจุบันได้ถูกทำลายไป มาก จนเกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้น ในฤดูต่าง ๆ อากาศจะร้อนตลอด เพราะชั้นโอโซนถูก ทำลาย พืชและสัตว์หลายชนิดอาจกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากร การ แพร่กระจายของมลภาวะ และ ฝนกรด ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้กำลังรุมเร้า และทวีความรุนแรง ขึ้นเรื่อย ๆ ดังที่ พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้เพราะป่า ไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญที่จะ ช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อ เกี่ยวกับวิญญาณและ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่า ไม้ และสัตว์ป่าได้ ถ้าพระสงฆ์ได้มีบทบาทช่วยส่งเสริม คนเมืองแพร์ช่วยกันรักษาไม่ตัดไม้ ทำลายป่า คิดว่าอนาคตป่าก็ต้องมีความอุดมสมบูรณ์ ก็จะทำให้พืชและสัตว์หลายชนิดที่ กำลังจะสูญพันธุ์ กลับฟื้นขึ้นมาได้ จะเป็นผลดีกับคนเมืองแพร์ยิ่งขึ้น (พระครูโกศัยสุนทรกิจ, สัมภาษณ์, 3 กันยายน 2562)

สรุป

สรุปได้ว่าพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร์ เพราะว่าพระสงฆ์เป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชน จึงเข้าใจปัญหาความทุกข์ยากของชุมชนเป็น อย่างดี ทำให้พระสงฆ์มีแนวคิดในการช่วยเหลือชุมชนในด้านต่าง ๆ ในฐานะที่พระสงฆ์เป็น ผู้นำชุมชนด้านศาสนา เป็นที่เคารพศรัทธาของชุมชนและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชน พระสงฆ์จึงร่วมกับองค์กรต่าง ๆ และคนในชุม ช่วยกันในการพัฒนาเพื่อเป็นการเสริมสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนให้มีความเจริญก้าวหน้า และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นเป็นบทบาทของพระสงฆ์ที่ได้นำความรู้จากการศึกษาหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา นำมาประยุกต์กับการพัฒนาชุมชนในสังคมเมืองแพร่ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง พัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อาทิ 1) ด้านสังคม พระสงฆ์ได้เข้าไปมีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชน โดยการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มุ่งพัฒนาด้านจิตใจของคนให้เป็นคนดีมีคุณธรรมสามารถดำเนินชีวิตในสังคมเป็นไปอย่างมีความสุข 2) ด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนส่วนใหญ่มีฐานะทางครอบครัวที่แตกต่างกัน พระสงฆ์จึงมีบทบาทในการส่งเสริมให้คนในชุมชนประกอบอาชีพสุจริตไม่เบียดเบียนกัน ประกอบอาชีพโดยยึดหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้อยู่ดีมีสุข 3) ด้านการเมือง ชุมชนกับการเมืองเป็นของคู่กัน ต่างอาศัยซึ่งกันและกัน แต่ว่าการเมืองไม่ใช่กิจ ไม่ใช่หน้าที่ของพระสงฆ์ แต่การเมืองก็มาเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์อยู่ดี พระสงฆ์ควรมีบทบาททางการเมืองในแง่ของความเป็นครู เป็นผู้ชี้แนะเมื่อเขาเข้ามาขอ ไม่ลำเอียงไปพวกใดพวกหนึ่ง วางตัวเป็นกลาง แต่สามารถกล่าวตักเตือนสั่งสอนนักการเมืองที่นับถือพุทธศาสนาได้ เพื่อให้เขามีคุณธรรมจริยธรรม 4) ด้านการศึกษา พระสงฆ์เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในด้านการจัดการศึกษา ทั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม-แผนกบาลี โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ และระดับอุดมศึกษา สำหรับพระสงฆ์สามเณร ที่เข้ามาบวชเรียนในทางพระพุทธศาสนาได้ศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม สามารถนำความรู้ไปพัฒนาชุมชนให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป 5) ด้านสิ่งแวดล้อม พระสงฆ์มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม โดยมีการจัดบริเวณวัดให้ร่มรื่น เพื่อเป็นตัวอย่างแก่ชุมชนปลูกต้นไม้ รักษาแม่น้ำ เป็นแบบอย่าง ให้ความร่วมมือกับชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปลูกฝังให้คนในชุมชนรู้จักรักษาสีน้ำเงินสิ่งแวดล้อม จะเป็นผลดีกับคนชุมชนยิ่งขึ้น เป็นต้น ซึ่งบทบาททั้ง 5 ด้านดังกล่าว พระสงฆ์จะได้ทำงานด้านการพัฒนาเพื่อเป็นประโยชน์กับชุมชน และพระพุทธศาสนาสืบไป

เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2542). *เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่อง วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดแพร่*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.

- จิรพรรณ กาญจนจิตรา. (2520). *การพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
- ทองคุณ หงส์พันธ์. (2541). *แนวคิด ทฤษฎีและการปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์.
- พระครูโกศลยสุนทรกิจ. เลขานุการเจ้าคณะจังหวัดแพร่. (3 กันยายน 2562). สัมภาษณ์.
- พระครูโฆสิตสังฆพิทักษ์. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยวิทยาเขตแพร่. (3 กันยายน 2562). สัมภาษณ์.
- พระครูภาวนาเจติยานุกิจ. ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุข่อยแอพระอารามหลวง. (30 สิงหาคม 2562). สัมภาษณ์.
- พระครูโสภณกิตติบัณฑิต. อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่. (2 กันยายน 2562). สัมภาษณ์.
- พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). *การศึกษาที่สากลบนพื้นฐานแห่งภูมิปัญญาไทย*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, 2534.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.
- _____. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2551.
- พระไพศาล วิสาโล. *อำนาจและยุทธวิธีไว้ความรุนแรง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529.
- พระมหาสิทธิชัย ชยสิทธิ. ผู้อำนวยการสำนักวิชาการวิทยาเขตแพร่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตแพร่. (28 สิงหาคม 2562). สัมภาษณ์.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต). *การปกครองคณะสงฆ์ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. *การพัฒนาชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2552.